

A cirillbetűs címek és a szövegben előforduló nyelvi adatok átírása az MNOSZ 3394/51. szabvány szerint.

R. A. B U D A G O V :

A nyelvtudomány történetéből (Saussure és a saussureizmus)

P 3153

1

FERDINAND DE SAUSSURE (1857-1913), a kiváló svájci nyelvész óriási hatással volt korunk egész polgári nyelvtudományára. Tulzás nélkül mondhatjuk, hogy SAUSSURE nyelvészeti gondolatái nemcsak közvetlen követőinek szemléletében, hanem a külföldi nyelvtudomány legkülönbözőbb elméleteiben általában - közvetve vagy közvetlenül - nyomot hagytak. SAUSSURE ószinte hívének vallják magukat olyan nyelvtudósok is, akik időről időre más-más nyelvészeti iskolához tartoznak. Mindenkor SAUSSURE tanítványának vallotta magát az összehasonlító-történeti nyelvészet kiváló képviselője, a francia ANTOINE MEILLET (1866-1936) is; de SAUSSURE tanítványának tekinti magát az összehasonlító-történeti nyelvészet dühödt ellensége, a dán LUIS HJELMSLEV is. SAUSSURE elméletének bizonyos oldalai némely szovjet nyelvészre is hatással voltak.

E kis lélegzetű áttekintésben nem világíthatjuk meg tüzetesen a saussureizmus minden oldalát, ezért csak a legfőbb tételeit próbáljuk felvázolni.

FERDINAND DE SAUSSURE tudományos hagyatékának igen sajátos sorsa volt. SAUSSURE huszonegy éves korában a "Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes" (1878; a fedőlapon: 1879) című kiváló művével lépett a porondra.

E könyvben az ifjú tudós az indoeurópai magánhangzók és zöngések bonyolult mennyiségi és minőségi változásait egy viszonylag egyszerű rendszerre, az egytipusú ablaut erős és gyenge (redukált) hangformájának váltakozás-rendszerére próbálta visszavezetni. MEILLET annak idején megjegyezte, hogy e munka jelentős szerepet játszott a rokon nyelvi hangjelenségek későbbi kutatómódszerének kialakításában. ② SAUSSURE ezután egész élete folyamán igen keveset publikált, második értekezése pedig, amelyet a szanszkrit abszolút genitívusz funkciójáról írt (1881), ugyanezen MEILLET véleménye szerint nem egyéb, mint "egyszerű technikai leírás" ③.

SAUSSURE talán kevésbé jelentős alakja maradt volna az általános nyelvtudomány történetének, ha az indoeurópai nyelvek összehasonlító nyelvtanát tárgyaló előadásaival párhuzamosan később nem kezdett volna általános nyelvelméleti előadásokat is tartani a genfi egyetemen. E kollégiumot 1906-tól 1912-ig háromszor tartotta meg, majd ezután súlyos betegsége miatt abbahagyta előadásait. A halál megakadályozta, hogy ezeket az előadásokat sajtó alá rendezze, s így "Cours de linguistique générale" című művét először csak halála után, 1916-ban adták ki tanítványai, BALLY és SECHERAYE, saját jegyzeteik alapján. Ez a könyv igen gyorsan és széles körben ismertté vált. Számos európai nyelvre lefordították. ④ 1933-ban megjelent orosz kiadása is. Ezt R.A. SOR, a moszkvai egyetem azóta elhunyt professzora rendezte sajtó alá.

Amikor valaki SAUSSURE hatásáról beszél, rendszerint nem szokta megkülönböztetni SAUSSURE-t, az indoeurópai alapnyelv vokális rendszeréről írt tanulmány szerzőjét, és SAUSSURE-t, a "Cours de linguistique générale" szerzőjét. Holott ez a különbség nagyon lényeges. Míg korábbi művében SAUSSURE igyekezett megvédelmezni és továbbfejleszteni a nyelvtudomány összehasonlító-történeti módszerét, s a nyelvi jelenségeket összehasonlító-történeti alapon igyekezett megmagyarázni, addig később, élete végén erről az utról letérve határozottan átállt az "időtlen", pankronikus nyelvészet oldalára, és megtámadta a történeti nyelvtudományt. Természetesen a múlt század nyolcvanas éveinek SAUSSURE-je és a XX. század tizedes éveinek teoretikus SAUSSURE-je között folytonosság is van (például a nyelvi rendszer fogalmának kidolgozásában). Egyszerűsége azonban mély szakadék tátong a "Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéennes" szerzője és a "Cours de linguistique générale" szerzője között. Az előbbinek szívügye volt a történeti nyelvészet sorsa, emennek viszont éppen a történeti nyelvészet kezdett útjában állni az "új" kutatómódszer kifejlesztése során.

Éppen ezért úgy látszik, hogy SAUSSURE-ből a polgári nyelvtudománynak két fejlődési vonala indul ki: az egyik SAUSSURE és MEILLET között biztosítja a folytonosságot az összehasonlító-történeti nyelvészet területén, a másik pedig SAUSSURE és HJELMSLEV között, azaz SAUSSURE és a mai strukturalizmus legkövetkezetesebb és legreakciósabb

követői között teremti meg a folytonosságot. Amikor MEILLET SAUSSURE tanítványának nevezte magát, akkor a "Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes" szerzőjére gondolt, amikor pedig HJELMSLEV és más strukturalisták emlegetik SAUSSURE-t mint "mesterüket", akkor éppen a "Cours de linguistique générale" szerzőjére gondolnak. A SAUSSURE és HJELMSLEV közötti kapcsolatot "strukturalista" vonala mindinkább háttérbe kezdte szorítani a SAUSSURE és MEILLET közötti hajdani folytonosságot, minthogy a modern polgári nyelvészet történelemellenes eszméi hovatovább a feledés homályába beritották a rokon nyelvek összehasonlító-történeti vizsgálatának egykori haladó elveit.

Napjainkban a magukat SAUSSURE követőjének valló polgári nyelvészek elsősorban a "Cours de linguistique générale"-t tartják szem előtt, ezért ha helyesen akarjuk bírálni a saussureizmust, akkor SAUSSURE-nak éppen ebben az elméleti munkájában kell eligazodnunk. A jelen áttekintésben igyekszünk is figyelmünket SAUSSURE elméleti fejtegetéseire összpontosítani.

El kell ismernünk: SAUSSURE könyve (ne felejtsük el, hogy egyetemi előadásokból tevődik össze) világosan és a maga módján lebilineselően van megírva. SAUSSURE kedveli a képes kifejezéseket, a váratlan hasonlatokat, a tömör és olykor paradox meghatározásokat. Szinte meg akarja hódítani, a maga oldalára akarja állítani, bizonyítékainak és érveinek látszólagos megcáfolhatatlanságával meg akarja győzni az olvasót. S ami igaz, igaz: SAUSSURE-nak valóban sikerült egész iskolát teremtenie követőiből, s ennek az iskolának a tagjai még napjainkban is tovább fejlesztgetik a svájci nyelvész elveit és módszerét. SAUSSURE elméletének sikere azonban természetesen nemcsak annak köszönhető, hogy ez az elmélet világos és szemléletes formában van kifejtve, hanem elsősorban annak, hogy a saussure-i rendszerezés filozófiai alapjai tökéletesen megfeleltek s kapóra jöttek a külföldi idealista nyelvtudomány legujabb divatos elméleteinek.

Megjegyzendő, hogy SAUSSURE "Cours de linguistique générale"-jában sok helyes részlet-megfigyelés és észrevétel található. Ilyen például SAUSSURE-nak a nyelvtani analógiáról kifejtett véleménye, továbbá az a megállapítása, hogy a nyelvész számára nagyon fontos az egyes nyelvek mai állapotának vizsgálata. Érdekesen és szellemesen magyarázza a nyelvi azonosságnak és néhány más dolgnak a fogalmát. SAUSSURE általános elméleti szempontjainak megítélésekor azonban perazze a "Cours de linguistique générale"-nak nem ezeket az elszigetelt nézeteit kell döntő jelentőségűnek tartanunk. Azt kell megvizsgálunk, hogy hogyan előadta meg SAUSSURE a nyelvtudomány fő kérdéseit, a nyelv természetére, lényegére és sajátosságára vonatkozó legfőbb kérdéseket.

Amikor SAUSSURE a nyelv természetét, lényegét és sajátosságát igyekszik megmagyarázni, EMILÉ DURKHEIM francia polgári szociológus (1858-1917) követőjének bizonyul. DURKHEIM szerint a társadalom "sajátos pszichikai lény, sok tudatnak az asszociációja". A marxizmus-leninizmus klasszikusainak szemében a társadalmat a termelési viszonyok határozzák meg, DURKHEIM viszont tagadta, hogy a "lélekben létesülő" viszonyokon kívül bármilyen egyéb viszonyok is reálisan léteznek. Mint minden idealista, DURKHEIM is a mellett kardoskodott, hogy a világmindeneég nem létezik objektíve, hanem "csak annyiban van, amennyiben elgondoljuk...".⁵ Ezért DURKHEIM azt hangoztatta, hogy az afféle, "értelme szülte kategóriák", mint az idő, a tér, a szám, a szubsztancia - örökkévalók és változatlanok, miként "örökkévaló az emberi értelem" is. Ezért "az értelmet a tapasztalatból eredeztetni annyi, mint megakadályozni, hogy eltűnjék" (DURKHEIM).

Amikor DURKHEIM tagadta, hogy a valóságos világ objektíve létezik, egyben azt állította, hogy az emberen kívül csak az ugynevezett "szociális tény" létezik. A "szociális tény" jellegzetes vonásai DURKHEIM nézete szerint abban rejlenek, hogy minden "szociális tény" kényszerjellegű; a "szociális tény" engedelmességre kényszeríti az embert, s az egyénnek ő írja elő, hogy így meg így viselkedjék. DURKHEIM szerint a társadalmi osztályokat nem az határozza meg, hogy az emberek milyen viszonyokba lépnek egymással a termelés folyamatában, hanem a "társadalmi tény" és ennek kényszerjellege.

Miként a XIX. század végén és a XX. század elején a machisták, úgy DURKHEIM is "le akarta győzni a materializmus és az idealizmus egyoldalúságát", s a filozófiában külön utat, harmadik utat próbált taposni. DURKHEIM is azt hitte, hogy "a társadalomnak mint kollektív tudatnak a fogalma" feloldja a materializmus és az idealizmus közötti ellentmondásokat, s főlőslegessé teszi a kérdést: mi az elsődleges, az anyag-e, vagy a tudat. Amikor azonban azt hirdette, hogy a társadalmat "mint kollektív tudatot" kell eredendőnek tekintenünk, ezzel egyszersmind azt is állította, hogy a tudat elsődleges, az anyag pedig másodlagos, tehát a filozófia ismeretelméleti alapkérdésére idealista feleletet adott. Ezzel újra meg újra bebizonyosodik, mennyire mélységesen igaza van annak a marxista tételnek, hogy a filozófiában nincs és nem lehetséges semmiféle "harmadik ut": a filozófia vagy materialista, vagy idealista, bármilyen megtévesztő köntösbe öltözik is az utóbbi.

SAUSSURE általános nyelvelmélete épp ezeken az idealista durkheimi tételeken alapul.

Fejtegetésének eredményeit összegezve SAUSSURE a "Cours de linguistique générale"-ban kijelenti: "... la linguistique a pour unique et véritable objet la langue envisagée en elle-même et pour elle-même" ©. Ez a kijelentés furcsának tűnhet. Hiszen SAUSSURE a "szociológiai irányzat" képviselőjének tartja magát. De hogyan értsük hát akkor az iménti állítást, amelyet a szerző még kurzívval is kiemel? SAUSSURE némelyik követője nem ok nélkül tette föl ugy a kérdést, hogy - ugymond - azok a szavak, amelyekkel a "Cours de linguistique générale" végződik, a véletlen szüleményei, és semmilyen kapcsolatban nem állnak a megelőző fejtegetéssel. Azzal is magyarázhatták a dolgot, hogy SAUSSURE-nek nem állt módjában ki-dolgozni előadásait, s ezért akadnak könyvében ellentmondások és pontatlanságok. Persze nem ez a lényeg. SAUSSURE könyvében valóban akadnak ellentmondások, ezek azonban egyáltalában nem bizonyítják, hogy a szerző rendszere nincs átgondolva. A "Cours de linguistique générale" a maga módján nagyon is át van gondolva, és nagyon is következetes. Ezek az ellentmondások egy másik, sokkal mélyebb, SAUSSURE egész rendszerét jellemző ellentmondásnak a következményei.

SAUSSURE állításának első fele ("la linguistique a pour unique et véritable objet la langue") általában ellenvetések nélkül elfogadható. Semmi kétség sem fér hozzá: a nyelvtudománynak éppen azért van joga az önálló létre, mert saját vizsgálati tárgya van; ez a nyelv. A nyelvtudóst nemcsak a nyelv, hanem azok a tényezők is érdekelhetik, s kell is, hogy érdekeljék, amelyekből ilyen vagy amolyan mértékben, de függ a nyelv fejlődése és működése. Természetesen a nyelvtudomány mint tudomány nem létezhethetne, ha nem volna saját vizsgálati tárgya. Ez kétségtelen. Csakhogy a nyelvész, miközben a nyelvet teljes sokrétűségében vizsgálja, nem szemlélheti a nyelvet "önmagában és önmagáért". Mi a nyelvet a társadalom történetével összekapcsolva és úgy vizsgáljuk, mint a közlésnek, valamint gondolataink és érzelmeink kifejezésének eszközt. Ezért amikor egyetértünk azzal, hogy a nyelvésznek saját vizsgálati tárgya van, s hogy ezt a tárgyat semmiképpen sem szabad összekevernie más tudományok vizsgálati tárgyaival, egyszeremind a leghatározottabban ellenvéleményen vagyunk SAUSSURE-rel annak megítélésében, hogy mi a e l j a e t á r g y v i z s g á l a t á n a k. Mennél tüzetesebben vizsgáljuk a nyelvet, annál világosabbá válik előttünk, hogy az h o - g y a n eszköze az érintkezésnek, a gondolatok kifejezésének. A nyelv fejlődését és tökéletesedését nagy mértékben gondolataink fejlődése és tökéletesedése szabja meg. Aki nem így teszi fel a kérdést, az figyelmen kívül hagyja a legfőbb dolgot: a nyelv legfontosabb funkcióinak, a nyelv legfontosabb társadalmi rendeltetésének vizsgálatát.

As a felhívás, amellyel SAUSSURE könyve végződik (hogy ti. a nyelvet "önmagában és önmagáért" vizsgáljuk), logikusan következik abból a nyelvszemléletből, amely az egész művet át-

hatja. SAUSSURE, mint mindig, fejtegetéseit analóg példákkal és hasonlatokkal kezdi. Következésképpen megkülönböztet külső és belső nyelvi elemeket. A külső elemek közé SAUSSURE azokat a körülményeket sorozza, amelyek között egy-egy nyelv fejlődik. A belsőkhöz magát a nyelv rendszerét. "La langue - írja - est une système qui ne connaît que son ordre propre. Une comparaison avec le jeu d'échecs le fera mieux sentir. Là, il est relativement facile de distinguer ce qui est externe de ce qui est interne: le fait qu'il a passé de Perse en Europe est d'ordre externe; intern, au contraire, tout ce qui concerne le système et les règles. Si je remplace des pièces de bois par des pièces d'ivoire, le changement est indifférent pour le système: mais si je diminue ou augmente le nombre des pièces, ce changement-là atteint profondément la »grammaire« du jeu" (43; 45). "D'une façon générale - fejezi be SAUSSURE -, il n'est jamais indispensable de connaître les circonstances au milieu desquelles une langue s'est développée" (42:45).

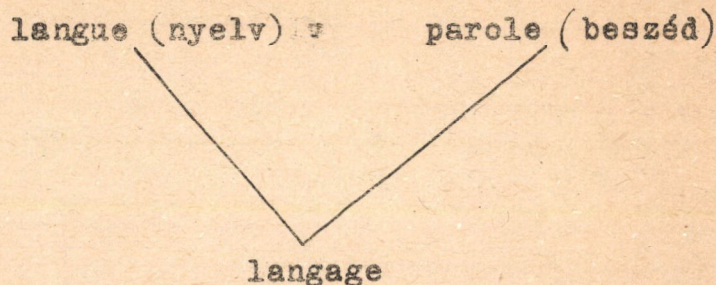
A svájci nyelvésznek e gondolata az első pillanatban meggyőzőnek tűnik fel. De ez a "meggyőzés" csak látszólagos! Valójában a nyelvész sohasem értheti meg teljesen, hogyan funkcionál valamely nyelv rendszere, ha nem tudja, hogy hogyan alakult az ki. A sakk-hasonlat, amely SAUSSURE egész könyvének végigvonul, nem tisztázza, ellenkezőleg, csak elködösíti és összekuszálja az egész problémát. A sakkjáték rendszere nem ismer nemzeti különbségeket: a francia ugyanazon játékszabályok szerint sakkozik, mint az orosz, a német, az angol vagy a kínai vagy a távoli Hawaii szigetek lakója. A nyelv viszont izig-vérig nemzeti jelenség. Ha meg akarjuk érteni, mi az oka annak, hogy a gondolkodás sajátosságai és tulajdonságai, noha a legkülönbözőbb népeknél is azonosak, mégis teljesen különböző nyelvek segítségével jutnak kifejezésre, akkor nemcsak azt kell tudnunk, hogyan funkcionál valamely nyelv rendszere, hanem azt is, hogy milyen körülmények között jött létre, és milyen viszonyok között él jelenleg. A szláv nyelvek másképpen alakultak ki és fejlődtek tovább, mint például a román nyelvek. Ez a körülmény sokban meghatározta ezek és amazok rendszerbeli különbségeit. Például, nem érthetjük meg, hogy a szláv nyelvek rendszerében hogyan különböztek el az egyes nyelvek, ha nem vesszük figyelembe külön-külön minden nyelv kialakulásának különböző történelmi utjait.

A nyelv története tehát a nyelv rendszeréhez képest nem valami külsőleges dolog, mint SAUSSURE gondolta. Márpedig éppen ez a tétel húzódik végig vörös fonálként SAUSSURE egész elméletén. A mai román [rumén] nyelv rendszere szempontjából rendkívül fontos az a kölcsönhatás, amely magában e rendszerben a latin és a szláv elemek között kialakult. Ez a kölcsönhatás azonban a román nyelv sajátos fejlődésének eredménye. A mai koreai nyelv rendszerében nem kevésbé fontos a tulajdonképpeni koreai és a kínai nyelvi elemek kölcsönhatása. A nyelv rendszere és e rendszer fejlődésének bizonyos történelmi és nyelvi környezetben adott viszonyai tehát: egy egységes egész dolognak a két oldala. Nem érthetjük meg a nyelv rendszerét a

maga teljes sokrétűségében, ha figyelmen kívül hagyjuk e rendszer kialakulásának sokrétű történelmi feltételeit. De - mint az alábbiakban majd kiderül - éppen a nyelv rendszerének és történetének merev szétválasztása vezette SAUSSURE-t és kiváltképp mostani, strukturalista követőit arra a meggyőződésre, hogy a nyelv rendszere nem egyéb, mint teljesen relatív és sematikus, a konkrét, mindig eleven és fejlődőben levő nyelvi jelentéstől megfosztott nyelvtani ellentétek összessége.

SAUSSURE abbéli igyekezetében, hogy meghatározza "a tiszta nyelvi ellentétek rendszerét", következetesen elhatárolta egymástól a nyelv (la langue), a beszéd (la parole) és a leg-tágabb értelemben vett nyelvészeti tények (le langage) fogalmát. [A langage műszót az oroszban a recsevoja dejatel'noszt' 'beszédtévékenység' kifejezéssel fordítják. Mi a továbbiakban megtartjuk az eredeti francia műszót. - A ford.]

SAUSSURE sémája így fest:

A "beszéd" valami egyéni dolog (egyes személyek beszéde); ellenben a "nyelv" - véli SAUSSURE - "kollektív tudat", miként SAUSSURE mestere, DURKHEIM is azt hitte, hogy minden társadalom "kollektív tudat". A langage a fiziológiával és a lélektan-nal egyaránt érintkezik. De csak a nyelv tekinthető "tiszta nyelvészeti vonatkozások", nyelvészeti antinómiák rendszerének. SAUSSURE hangsúlyozza, hogy őt éppen ez az utóbbi rendszer érdekli. Neki semmi egyéb nem fontos és nem lényeges.

Az a saussure-i tétel, hogy a nyelv "kollektív tudat", az ujgrammatikusok ellen irányult, akik azt hitték, hogy minden nyelv "az egyes egyének nyelvének" összege. Ez az utóbbi meggyőződés szélteben-hosszában elterjedt az ujgrammatikusok között. Bizonyos mértékig osztotta ezt a nézetet oly kiváló nyelvész is, mint A.A. SAHMATOV akadémikus ¹. A XX. század elején az ujgrammatikusok individualista felfogását KARL VOSSLER próbálta a maga módján - s nagyon egyoldaluan - továbbfejleszteni ². SAUSSURE, aki joggal támadta az eféle nyelv szemléletet, a másik metafizikus végletbe esett. Ő a nyelvben csak az absztrakciót látja. SAUSSURE nem fogta fel ésszel és nem értette meg a különös és az általános dialektikáját. A társadalmi szembe állítja az egyéniel. A kérdést "vagy-vagy" formában veti fel: minthogy a nyelv nem az egyéni "nyelvek" összessége, a nyelvben nincsen semmi konkrét, semmi egyedi, semmi különálló. A nyelv tehát "kollektív tudat".

Ez a kérdésfeltevés épp oly hibás, mint az ujgrammatikusok régi magyarázata. SAUSSURE felfogásával ellentétben a nyelv a valóságban az általánosnak és az egyesnek, a különösnek és az általánosításnak, a konkrétnek és az absztraktnak az egysége. Ismeretes, hogy a nyelvben a nyelvtani kategóriák fejlődését a különöstől és egyestől az általános és az általánosítás felé való mozgás határozza meg. Sok mai nyelvtani kategóriának, nyelvtani formásnak a jelentése érthetetlen marad számunkra, ha nem vesszük figyelembe ezeknek a kategóriáknak és formásoknak a különöstől és egyestől az általános és az általánosítás felé való mozgását. A mai orosz под 'alá, alatt' viszonyzó általános és elvont jelentése a под főnévnek ('orosz kemence alja, feneke') konkrét "egyéni" jelentéséből fejlődött ki; az около 'mellett, körül' a régi коло 'kör, kerék' főnévből. Teljesen nyilvánvaló, hogy a vszledsztvie 'vminek következtében' és v tecsenie 'vminek folyamán' előjáró főnevekkel, azaz olyan szavakkal függ össze, amelyeknek "egyénibb" szótári jelentésük van (szledovanie 'következmény', tecsenie 'folyás'). A francia chez '-nál, -hoz' elvont prepozíció a latin casa 'ház' főnévből ered, a német trotz 'ellenére' prepozíció pedig világosan összefügg a Trotz 'dac, makacosság' főnévvel. A német heiß és schaft képzők a régi nyelvben 'mód', 'külső', 'állapot', 'minőség' jelentésű önálló szavak voltak; eredetileg például az olyan összetett szó, mint Weisheit, szó szerint 'a bölcs külsejét' vagy 'képét' jelentette, s csak később vette föl a 'bölcseesség' jelentést.

Az általánosnak és az egyesnek az egysége a nyelv minden oldalát áthatja; ez az egység érvényesül a nyelvtan és a szókincs erős kapcsolataiban. Ugyanez az egység nyilvánul meg a nyelvnek azokban a törvényszerűségeiben is, amelyeknek eredményeképp a nyelv, amelyet a nép alkotott, s amely a nép fejlődésével párhuzamosan fejlődik, egyszersmind a nagy írók és gondolkodók tolla alatt csiszolódik és tökéletesedik.

Mi elvetjük VOSSLER esztétikai-individualista nyelvszemléletét is, amelynek értelmében a nyelvnek minden oldala kizárólag az egyes "alkotó személyiségek" erőfeszítése révén fejlődik, és SAUSSURE metafizikus tételét is, amely szerint a nagy íróknak semmilyen erőfeszítése sem képes befolyásolni a nyelv fejlődését. E tanításokkal szembe kell szegeznünk az egyetlen helyes, materialista tételt: eszerint a nyelvet, lévén a nép alkotása, igenis tökéletesítik kiváló írók és gondolkodók, akik általában a nyelvet beszélő nép gondolatainak és érzéseinek kifejezői.

Gondolom, egyesek esetleg azt állíthatják, hogy SAUSSUREnek a "nyelv" és a "beszéd" antinómiájáról kifejtett tétele általában azokból a megfontolásokból ered, amelyek alapján ő megkülönböztetett külső és belső nyelvtudományt. A nyelvtudás vizsgálatainak tárgya csakis "a belső nyelvlingvisztika" lehet - ime, ez SAUSSURE végkövetkeztetése. Ha a "nyelv" a beszédhez viszonyítva autonóm, akkor a belső nyelvészet nem függ a nyelv fejlődésének és tökéletesedésének külső körülményeitől. Senki sem tagadhatja, hogy SAUSSURE következetes.

De éppen ezért fontos, hogy rávilágítsunk: SAUSSURE következtetéseinak egész láncolata téves.

DURKHEIM és az összes többi idealista nyomán SAUSSURE is azt hajtogatta, hogy az ember az őt körülvevő világról csak érzelmi alapján mondhat ítéletet, s hogy a világ objektív létezése bebizonyíthatatlan; éppen ezen az alapon dolgozta ki a nyelvtudomány "tárgyáról és szempontjairól" szóló tanítását.

"Bien loin que l'objet précède le point de vue, on dirait que c'est le point de vue qui crée l'objet" (23; 33). A francia nu 'meztelen' szóhoz - amellyel SAUSSURE megpróbálja megvilágítani e tételét - több nézőpontból közeledhetünk:

- 1) mint bizonyos meghatározott hangkapcsolathoz;
- 2) mint bizonyos idea kifejezési formájához;
- 3) mint a latin nūdum szó megfelelőjéhez stb.

"Un observateur superficiel - magyarázza a svájci nyelvész - sera tenté d'y voir un objet linguistique concret; mais un examen plus attentif y fera trouver successivement trois ou quatre choses parfaitement différentes, selon la manière dont on le considère" (23; 33). Hogy a szó létezik-e vagy sem objektíve, ezt - SAUSSURE szerint - mi nem dönthetjük el. Csak a "felületes szemlélő" tétélezheti föl, hogy a nyelv objektíve létezik. SAUSSUREnek, akárcsak mesterének, az a meggyőződése, hogy az objektív világ csak annyiban létezik, amennyiben tudatunk érzékeli. Ezért a nyelv is meg az egyes szavak is nem objektíve léteznek, hanem csupán érzékelésünkben. Nem a nyelv mint a kutatás tárgya határozza meg a tárgyra irányuló szempontunkat, hanem ellenkezőleg, a tárgyra irányuló szempontunk határozza meg magát a tárgyat is - bizonygatja SAUSSURE az olvasóknak. A nu szó nem objektíve, hanem magában a nyelvben és csak annyiban létezik, amennyiben a beszélők érzékelik. Ezért ez a szó is - aszerint, hogy milyen nézőpontból közeledünk felé - hol hangkomplexumnak, hol más nyelvbéli másik szó ekvivalensének, hol bizonyos fogalom kifejezési eszközének látszik. SAUSSURE nézete szerint a nu szó vagy bármilyen más szó objektíve semmit sem jelent, ezért az ember nem is mondhat véleményt a szavak objektív jelentéséről. Mindent a nézőpont - s csak az! - határoz meg.

A materialista nyelvszemlélet azon a tényen alapul, hogy a nyelv objektíve létezik; a materialista szemében egy-egy nyelvnek egy-egy szava attól függetlenül létezik, vizsgálja-e ezt vagy nem Kis Péter vagy Nagy János, aki a nyelvet beszéli; a materialista szerint a szavaknak és a nyelvtani kategóriáknak elsősorban objektív jelentésük van; SAUSSURE viszont mindent egészen más megvilágításban lát.

SAUSSURE az egyik sikon (a "nyelv" és a "beszéd" szembenállásának síkján) kereken elutasítja az egyéni tényezőt, a másik sikon viszont mindent az egyéni érzékelésből eredeztet. De ha ahhoz, hogy bebizonyítsa a nyelv rendszerének e rendszer lét-

feltételeitől és fejlődési viszonyaitól való látszólagos függetlenségét, a nyelvet ki kellett "szabadítani", s azt legfontosabb funkcióin (gondolatközelés és kifejezés) kívül kellett vizsgálnia, akkor annak a központi ismeretelméleti kérdésnek eldöntésében, hogy mi az elsődleges, az anyag-e vagy a tudat, SAUSSURE-nek kénytelen-kelletlen a tudat elsődlegességét hirdető idealista álláspontra kellett helyezkednie. Épp az utóbbi dolog késztette SAUSSURE-t annak bizonygatására, hogy csak a nyelvi szempont (a tudat) reális, a nyelvi tények (a nyelv realitása) viszont fikciók.

A nyelvet "társadalmi tudatnak" tekintő "szociológiai" felfogás tehát SAUSSURE-nél könnyen összhangba jutott a filozófia legfontosabb ismeretelméleti kérdésének idealista magyarázatával.

A "nyelv" és a "beszéd" szétválasztásából SAUSSURE számos messzesemenő következtetést vont le. Már DURKHEIM is erősen állította, hogy a társadalmi tudományokban "mindig meg kell különböztetnünk a statikát és a dinamikát" ("la statique et la dynamique")⁹. DURKHEIM-nek ezt a tételét SAUSSURE a nyelvre is igyekezett kiterjeszteni. Így született meg SAUSSURE közismert tanítása a "kettős nyelvészetről", a szinkronikus vagy statikus nyelvészetről és a diakronikus (dinamikus) vagy történeti nyelvészetről.

SAUSSURE, mint mindig, most is elődeinek bírálatával kezdi fejtegetését. Ugy véli, hogy BOPP összehasonlító-történeti nyelvtana nagyon egyoldalú volt: nem a nyelv rendszerét, hanem csak az egyes nyelvi jelenségeket vizsgálta történeti fejlődésükben. Később az újgrammatikusok csupán megismételték az első összehasonlító nyelvészek hibáit. SAUSSURE érveit hozzávehetnők, hogy már az újgrammatikusok manifestuma, vagyis HERMANN PAUL-nak "Prinzipien der Sprachgeschichte" című műve (1880) is minden módon hangsúlyozta: csak a történeti nyelvtan tekinthető tudományos nyelvtannak, s az "alapelvek" megálapításakor nem annyira az a lényeges, hogy ezek "a nyelvtudomány alapelvei", mint inkább az, hogy ezek a nyelv történeti kutatásának alapelvei ("Prinzipien der Sprachgeschichte")¹⁰.

SAUSSURE jogosan támadta az egyoldalú hisztorizmust, amely a leíró nyelvtant kirekesztette a nyelvtudomány köréből, csak-hogy a fürdővizzel együtt a gyereket is kiöntötte. Kezdtett úgy tenni neki a dolog, hogy valamely nyelv mai rendszerének figyelmes vizsgálatával nem fér össze a nyelv története iránti érdeklődés ébrentartása. S mi több, SAUSSURE még azt a gondolatot is megkockáztatja, hogy a XVII. század régi logikai nyelvtana (a Port-Royal Grammatikája) jobb volt, mint a XIX. század végének összehasonlító-történeti nyelvtana, minthogy nagyobb figyelmet szentelt a mai [vagyis az egykorú] nyelvi viszonyok rendszerére. A XVII. századi logikai nyelvtannak - SAUSSURE véleménye szerint - csak az volt a hibája, hogy 1) normatív volt, nem pedig tényleíró; 2) nem tudta elemezni a nyelv némely oldalát; 3) még nem volt abban a hely-

zetben, hogy levonjon bizonyos következtetéseket, és általánosítson (118; 89-90). Amikor tehát SAUSSURE a hagyományos nyelvtudományi módszer bírálatával kezd, tekintetét nem előre, hanem hátra, a XVII. századnak még igen tökéletlen és foggyatékos, kezdetleges nyelvtana felé fordítja.

SAUSSURE különleges jelentőséget tulajdonított a nyelvi szinkronia és diakronia szétválasztásának. Eközben nemcsak ismételtette, hanem a maga módján tovább is fejlesztette, kiegészítette és szabatosabban megfogalmazta mesterének, DURKHEIM-nek e tételeit. SAUSSURE azt hitte, hogy a "horizontális és a vertikális" síkok elhatárolásának különösen nagy jelentősége van azokban a tudományokban, amelyek az érték (valeur) fogalmával dolgoznak, vagyis olyan fogalommal, amely szoros kapcsolatot létesít "különböző rendű dolgok között": a munka és a munkabér között a politikai gazdaságtanban, a jelölt és a jelölő között a nyelvtudományban. Ezekben a tudományokban - SAUSSURE meggyőződése szerint - "l'opposition entre les deux points de vue - synchronique et diachronique - est absolue et ne souffre pas de compromis" (119; 90). Itt mos ne törődjünk azzal a kérdéssel, hogy SAUSSURE mennyire indokolatlanul hasonlította össze a nyelvtudományt és a politikai gazdaságtant egy véletlen, saját maga által kiagyalt kritérium alapján. A nyelvtudomány és a politikai gazdaságtan belecsöppent a "tudományok tudományába", az általános jel tudományba [szemiológia], amely az emberi megismerésnek valamennyi, az "érték" fogalmával dolgozó ágát magában foglalja. Később éppen ebből a saussure-i tételből indulnak majd ki a reakciós szemantikus filozófia képviselői, akik igyekeznek egyetlen csomóban összefogni a különféle társadalmi fogalmakat és kategóriákat.

3

Ha a probléma nyelvészeti oldala felé fordulunk, meg kell vizsgálnunk, hogyan bontotta ki SAUSSURE a nyelvtudományi értelemben vett "érték" fogalmát. Véleménye szerint a nyelv nem egyéb, mint jelek rendszere. Minden jel hangképzetből és fogalomból áll. Ha kiejtjük például a fa szót, akkor meghatározott hangalakba öltözötten fölidéződik bennünk a "fa fogalma". "Hangképzet" és fogalom összekapcsolásának ez a módja alkotja egyben a nyelvi jel lényegét és természetét is (lásd a "Cours" 1. részének 1. fejezetében). SAUSSURE tanítása szerint minden nyelvi jelnek az a fő sajátossága, hogy önkényes. Hogy a nóvér szó az egyik nyelvben nóvér-nek, a másikban pedig soeur-nek hangzik, azt semmi sem indokolja. Elképzelhető, hogy e szavak másképpen is hangozhatnának, minthogy - SAUSSURE szerint - egy-egy fogalom jelölőjeként meghonosodott hangkapcsolat mindig véletlenül alakul ki.

SAUSSURE feltételezte, hogy minden "nyelvi jel" teljesen önkényes, s ebből a tételből igyekezett levonni minden lehetséges következtetést. Nem ak nélkül hangsúlyozta, hogy "le principe de l'arbitraire...plus haut domine toute la linguistique de la langue; ses conséquences sont innombrables" (100; 79).

A "nyelvi jel önkényességéről" szóló tanítás óhatatlanul arra a következtetésre juttatta SAUSSUREt, hogy a szinkrón nyelvrendszerben minden jel megváltozhatatlan ("immutabilite du signe"). "On dit à la langue - magyarázza SAUSSURE -

»Choisissez !« mais on ajoute: »Ce sera ce signe et non un autre« (104; 81). Más szóval, az, hogy a "fé"-nak és a "nővér"-nek fa és nővér a neve - véletlen, de ha e szavak az adott nyelvben így, nem pedig másként hangzanak, akkor a beszélő ezeket nem változtathatja meg saját kénye-kedve szerint. Innen ered a tanulság: "válassz, de csak ezt a jelet választhatod, másikat nem!"

SAUSSURE helyesen látta és élesen fölvetette a nyelvi jel bizonyult voltának kérdését. De azok a következtetések, amelyeket ebből a megfigyelésből levont, valamint a "jel" természetének kifejtése gyökerében hibásnak bizonyultak. Itt a szociológus DURKHEIMnek már ismert tételéről van szó; eszerint a "szociális tények" az emberhez képest ugyan külsők, de kötelező érvényűek: e tények határozzák meg az ember "viselkedését" is, ezek "parancsolják meg" neki, hogy így, ne pedig másként tegyen ezt vagy azt. Ehhez hasonlóan SAUSSUREnél is a "nyelvi tények" egyidejűleg önkényesek is (a jelölt és a jelölő relációjában) és az ember számára kötelezőek is ("csak ezt a jelet választhatod, másikat nem").

Valóban, ha valamely nyelv szavait egy egészen másnyelven, nem rokon nyelv szemszögéből vizsgáljuk, akkor az a kérdés, hogy amabban valamely szó miért éppen így, nem pedig másként hangzik, önkényesnek látszik. Ugyanazt a fogalmat a különféle nyelvekben más és más szó jelöli; e szavaknak más a hangalakjuk és mások a nyelvtani sajátásaik is. A fogalmat tehát egyáltalán nem határozza meg a szó hangburka. Ellenkező esetben nem volna különbség a nyelvek között, és ha tudnók, hogyan hangzik valamely szó egy nyelvben, nem kellene megtanulnunk a másik nyelv szavát. A szó és a fogalom viszonyának minden nyelvben megvannak a saját jellegzetes vonásai és törvényszerűségei. De a jelölt és a jelölő viszonya történetileg egyetlen nyelvben sem önkényes. Hogy az orosz szesztra 'nővér' és a francia soeur 'ua.' szó valamelyest hasonlítanak egymásra, az azért van, mert e szavak közös, indoeurópai forrásból erednek; hogy a nővér szó e két nyelvben mégsem egyforma, az a különféle hangtani és nyelvtani törvényszerűségeknél köszönhető, amelyek a különféle nyelvekben más-más módon alakítják ki a szavakat. Itt már nem is beszélünk arról, hogy minden származékszó eleve motivált, s hogy alkotórészeik a történeti nyelvészet adatainak világánál könnyen földeríthetők.

SAUSSURE azonban nem annyira a "nyelvi jel" értelmezésében, mint inkább azokban a következtetésekben tévedett, amelyeket a nyelvi jel sajátosságai alapján vont le. A "nyelvi jel önkényességének" tételéből SAUSSURE azt a fő következtetést vonta le, hogy a szavak - "önkényesek" lévén - általában semmilyen kapcsolatban nincsenek a fogalmakkal (lásd erről alább, 24 kk). Ezért amikor arról vitatkozunk, hogy hogyan értelmezendő "a nyelvi jel önkényességéről" szóló tétel, be

kell látnunk: SAUSSURE legfőbb következtetése, amelyet "a nyelvi jel önkényességének" tétele alapján vont le, mélyesen hibás volt. Nem ok nélkül történt, hogy SAUSSURE követői közül sokan, például az amerikai BLOOMFIELD is kerekén kimondták: a szó azért motiválatlan, mert az ember nem ismerheti meg az öt körülvevő világot, s mert "a dolgok természet-e" mindig rejtélyes és érthetetlen. (12)

SAUSSURE jól megértette, hogy a nyelvtörténet feltárja a szavak óriási többségének "belső formáját", ezért hogy "a nyelvi jel változatlanságát" megindokolhassa, a genfi nyelvésznek élesen szembe kellett állítania a nyelv mai rendszerének vizsgálatából adódó feladatekat e rendszer történeti kialakulásának vizsgálatából adódó feladatokkal. Így keletkezett SAUSSURE tanítása a nyelvi szinkroniáról és diakroniáról, azaz a mai nyelvállapotot leíró tanról és a nyelvtörténetről. Más dolog - vélte SAUSSURE - a nyelvet mai állapotában vizsgálni, s egészen más dolog, egészen más feladatokkal jár e mai állapot kialakulásának, történetének vizsgálata. A nyelvtörténet mintegy szétszabdálja, "felaprózza" a rendszert. Ellenben a szinkronia elvenakoztat a történelemtől, s a nyelv rendszerét "önmagában és önmagáért" vizsgálja. Ime, SAUSSURE, aki valaha a történeti nyelvészet védelmével kezdte pályafutását, éles kirohanásokat intéz a nyelvi jelenségek történeti szemlélete ellen. S ime, levonja a tanulságot is: "L'opposition entre les deux points de vue - synchronique et diachronique - est absolue et ne souffre pas de compromis" (119; 90).

SAUSSURE így próbálta megvilágítani e gondolatát: ahogyan az Alpok panorámáját nem úgy kell megrajzolni, hogy közben az egyik esücsről átnegyünk a másikra - egy panorámához csak egy látószög, egy nézőpont szükséges -, ugyanúgy nem tudhatjuk ábrázolni a "nyelv panorámáját" sem, ha egyszerre horizontális és vertikális szemszögből is szemléljük. Míg SAUSSURE egyfelől igyekezett "a nyelv belső rendszerét" - mint az imént láttuk - "megszabadítani" a nyelv "külső" létkörülményeinek befolyásától, addig másfelől ugyanezt a belső rendszert szinkron, statikus rendszernek minősítette, s mindenképpen el akarta szigetelni a történelemtől, mondván, hogy a történeti szempontnak a nyelvre való kiterjesztése lerombolja a rendszert, s azt egyes elszigetelt tények halmazává változtatja. Ily módon, amikor kezdte a nyelv rendszerét elszigetelni a nyelv valóságos létkörülményeitől, s a nyelv immanens tanulmányozására buzdított, logikusan jutott el egy másik következtetéshez is: a nyelv rendszerét meg kell "tisztítani" minden "történeti" dologtól, azaz mindattól, ami e rendszert mozgásában világítja meg. Innen már csak egy lépésnyire volt ez a kinyilatkoztatászerű tétel: "a nyelvet önmagában és önmagáért kell vizsgálnunk!"

Mint már hangsúlyoztuk, SAUSSURE-tól nem lehet elvitatni, hogy következetes volt, bár az ő logikus következtetéseinek hálózatából a lehető legveszedelmesebb végkövetkeztetésekre kell jutnunk. A nyelv az érintkezésnek és a gondolatok kifejezésének eszközéből önmagukba zárt viszonyok autonóm rendszerévé vált.

Valójában a nyelvi rendszer hosszú történelmi fejlődés terméke; a nyelvi rendszer mintegy a saját történetéből nő ki. SAUSSURE álláspontja szerint viszont a nyelvi rendszer nemcsak hogy nem érthető meg a nyelvtörténet világnál, de ahhoz, hogy megérthető legyen, szinte el kell felejteni a nyelv történetét. A svájci nyelvésznek ez a felfogása velejéig hibás. Ahhoz, hogy megérthessük például az orosz два дома 'két ház' és пять домов 'öt ház' között levő mai rendszert - szerepelési különbséget, ekvetlenül tudnunk kell, mit képviselt a régi duális alak (дома), amely e két szerkezet különbségét meghatározta.

A mai orosz nyelv nyelvtani rendszerében a teljes és a rövid alakú mellékevek egyebek között abban különböznek egymástól, hogy a teljes alakú mellékevek ragozhatók, a rövid alakúak nem (velikij 'nagy', velikogo 'nagyot', velikomu 'nagynak' stb.; de a velik 'nagy' forma nem ragozható). Ez a különbség onnan ered, hogy a mai nyelvben a rövid alakú mellékevek állitványi funkcióban szoktak szerepelni (он был велик 'ő nagy volt'), a teljes alakú mellékevek viszont megőrzik attribútum-értéküket (Л. Толстой великий писатель 'L. Tolstoj nagy író'; itt a velikij jelző). Sokszor azonban a mai nyelvben is találkozunk a rövid alakú mellékevek ragozott formáinak maradványaival, hol a birtokos mellékevek bizonyos esetalakjaiban (отцов 'apai', сестрин 'nővéri, a nővére'), hol egyes megkövült, lexikalizálódott kifejezésekben (на boszu nogu 'mezítlábra', от mala do velika 'apraja-nagyja' stb.). Ha meg akarjuk magyarázni a mai nyelvnek a jelenségeit, a nyelv multja felé kell fordulnunk. E multból kiderül, hogy valaha nemcsak a teljes, hanem a rövid alakú mellékevek is ragozódtak, mert az utóbbiak a mondatban nemcsak állitványi, hanem jelzői funkciót is be szoktak tölteni. A régi rövid alakú mellékeveknek e sajátsága fölveti bennünk a kérdést, hogy a rövid alakú mellékeveket később miért kezdték csak állitványként, a teljes alakúakat pedig jelzőként használni. Ily módon a mai nyelvbéli teljes és rövid alakú mellékevek relációinak rendszerétől akarva-akaratlanul e viszonyok kialakulásának történeté felé fordul a figyelmünk. Ez érthető is, hiszen a rendszer a nyelv történelmi fejlődésének eredménye. Ezért nem érthetünk egyet SAUSSURE-rel a nyelvi rendszer értelmezésében.

Ha meg akarjuk érteni, hogy a jelenidejű participium három régi latin végződése (-ans, -ens, -iens) miért maradt meg egyes román nyelvekben (a portugálban) teljesen, másokban csak részben (két végződés az olaszban és csak egy a franciában), akkor ismernünk kell külön-külön mindegyik nyelvnek a történetét és a rokon nyelvek történeti kapcsolatait és kölcsönhatásait is. Valamely nyelv szinkrón nyelvtani viszonyainak rendszerét tehát akkor érthetjük meg, ha nemcsak e viszonyok kialakulásának történetét ismerjük, hanem azt is tudjuk, hogy a történet mintegy benne rejlik e viszonyokban, mintegy potenciálisan adva van bennük. Ez érthető, hiszen a nyelvnek minden "keresztmetszete" egy-egy hosszú, korábbi fejlődésnek a terméke.

SAUSSURE a szinkrónia és a diakrónia elválasztására irányuló igyekeztében oly messzire ment, hogy azt kezdte bizonygatni: egy-egy nyelv szinkronikus képe - állítólag - közelebb áll valamely más nyelv szinkronikus képéhez, mint a saját multbeli (diakronikus) állapotához. Minthogy a szinkronikus nyelvészetnek - SAUSSURE szerint - megvannak a maga saját, a diakronikus (történeti) nyelvészetétől élesen elütő vonásai - ezekről az alábbiakban még beszélünk -, ezért a svájci nyelvészeknek úgy tűnt, hogy valamely nyelv szinkrón állapotának bármely más nyelv szinkrón állapotához való közeledése sokkal törvényszerűbb, mint szinkrónia és diakrónia közeledése egyetlen nyelv keretében. Azt hitte tehát, hogy például a francia nyelv mai állapotának "kutató eljárásai" sokkal inkább hasonlítanak a koreai vagy a japán nyelv mai állapotának "kutató eljárásaihoz", mint magának a francia nyelv történetének kutató eljárásai. Más szóval, SAUSSURE a legkülönbözőbb, s mi több, nem rokon nyelvek szinkrón kategóriái között sokkal nyilvánvalóbb folytonosságot lát, mint bármely, önmagában vizsgált nyelv szinkróniája és diakróniája között. SAUSSURE így képzelte a dolgot:

<u>vonzás</u>		<u>vonzás</u>	
1. nyelv mai állapota	2. nyelv mai állapota	3. nyelv mai állapota	stb.
<u>taszítás</u>	<u>taszítás</u>	<u>taszítás</u>	
az adott nyelv multbeli állapota	az adott nyelv multbeli állapota	az adott nyelv multbeli állapota	stb.

Nyilvánvaló, hogy ez a séma nem megfelelő, minthogy történetellenes. Természetesen nem tagadható, hogy a legkülönbözőbb nem rokon nyelvek között is vannak bizonyos hasonló vonások (főként a szintaxisban és részben a szókészletben), mert a világnak minden nyelve, miként külön-külön is minden nyelv, az érintkezésnek és a gondolatok kifejezésének eszköze. A nem rokon nyelvek azonban egyszersmind erősen különböznek is egymástól: más-más nyelvtani rendszerük és alapszókincsük van, s beszédhangjaik is különbözők. Ha viszont a nyelvész egyetlen nyelv szinkróniájának és diakróniájának viszonyát vizsgálja, akkor egyazon nyelvtani rendszernek, egyazon alapszókincsnek és egyazon hangrendszernek szakadatlanul változó, de egymáshoz mégis nagyon közelálló, belsőleg összefüggő fejlődési szakaszaival van dolga. SAUSSURE, mivel

szétválasztotta szinkroniát és a diakroniát, azt hitte, hogy a legkülönbözőbb nyelvek különféle szinkrón állapotai több pontban érintkeznek egymással, mint egy és ugyanazon nyelvnek különféle fejlődési szakaszai. Ebből származott a történelmellenes nyelvszemlélet; a rokon és a nem rokon nyelvek összekeverése; annak tagadása, hogy a nyelvek genetikus kapcsolatainak kutatása fontos; a különféle nyelvek összehasonlító-történeti és egybevető vizsgálatának s az efféle vizsgálatok feladatainak meg nem értése.

Hogy SAUSSUREnek ez az időtől független (pankronikus) nyelvszemlélete hová vezetett, azt egyik-másik mostani követőjének munkáiból ítélhetjük meg, amelyek a "szociológiai" iskola leggyengébb és legtévesebb tételeit fejlesztik tovább. LOUIS HJELMSLEV például "La catégorie des cas" című monográfiájában (1935-1937) egy füst alatt vizsgálja a szóban forgó nyelvtani kategóriát a görögben és a latinban, a tabaszaran és a lak nyelvben, sőt a nacesz nyelvben is, jöllehet az utóbbit "felfedezésekor" mindössze két ember, egy öreg férfi és egy öreg asszony beszélt, akik azonfelül még más-más nyelvjárásban fejezték ki magukat. Végeredményben a legkülönbözőbb nyelvtani rendszerű nyelveket a nyelvtani absztrakciók sajátos "egységes folyamában" elemzi (13). Ilyen szemléletmód mellett az egyes nyelveknek nemcsak az eredeti karaktere homályosul el teljesen, hanem az is, hogy egy-egy nyelv milyen helyet foglal el a világ többi nyelve között. Az "időtlen nyelvészet" egészen beárnyékolta az összehasonlító-történeti nyelvtudományt.

4

SAUSSURE, miután élesen elkülönítette a szinkroniát a diakroniától, figyelmét elsősorban a szinkrón nyelvállapot vizsgálatának feladataira összpontosította. Minthogy a nyelv diakronikus fejlődésében - vélte SAUSSURE - csak egyes nyelvi jelenségek különálló (hangtani, alaktani, szintaktikai és lexikális) változásairól lehet szó, ezért a változások rendszerszerűségéről nem beszélhetünk. A nyelvtörténet csak véletlen mozgásokat ismer. Szó sem lehet róla, hogy a nyelv történeti fejlődésének valamiféle törvényei is vannak. SAUSSURE meggyőződése szerint azt kívánni, hogy megállapítsuk a nyelv fejlődési törvényeit - annyi, mint azt kívánni, "hogy megfogjuk az árnyékot" (130; 97) (14).

DURKHEIM nyomán SAUSSURE úgy vélte, hogy minden társadalmi törvény "két követelménynek" köteles mindenképpen megfelelni. Eszerint a törvénynek általánosnak és szükségszerűnek (kötelező érvényűnek) kell lennie. Ráadásul SAUSSURE - akárcsak DURKHEIM - e "követelményeket" elvontan és metafizikusan értelmezte (bármely társadalom bármely törvénye bármely időben). De minthogy a nyelvben - következteti SAUSSURE - nincsenek olyan jelenségek, amelyek megfelelnek e két szükségszerű "követelménynek", ezért azt sem mondhatjuk, hogy a nyelvben igen-

is vannak a nyelv fejlődését és működését meghatározó törvények. Például a latinban a hangsúly az utolsó előtti szótagra esett, ha az hosszú volt, ellenben ha ez a szótag rövid volt, akkor a hangsúly az első szótagra toldódott át (amicus 'barát', de ánima 'lélek'). A francia nyelvben a hangsúly mindig az utolsó szótagon van, jellehet ez a hangsúly történetileg összefügg a latin hangsúllyal. Az a benyomása támad az embernek, hogy a latin hangsúly a francia nyelvben helyet változtatott. De ez csak csalóka látszat. A franciában ugyanarra a szótagra esik a hangsúly, mint a latinban, csak hogy a hangsúlyos szótag után álló tag meggyöngült (redukálódott). Végeredményben: "la place de l'accent s'est trouvée changée sans qu'on y ait touché" (fr. ami 'barát', âme 'lélek'). Következésképpen - próbál általánosítani SAUSSURE - itt semmilyen törvény nem is volt, hiszen a törvénynek általánosnak és kötelező érvényűnek kell lennie, a latin hangsúlyszabály viszont nem maradt meg a román nyelvekben, hanem átalakult, tehát nem is volt kötelező érvényű (131;98).

A szinkrón nyelvéllapot szabályai gyakran általánosak, de sohasem kötelező érvényűek. A diakróniában viszont - SAUSSURE tanítása szerint - a tények kötelező érvényűek, de nem általánosak. A latin hangsúlyszabály bizonyos meghatározott korban mindazonáltal általános volt, a történeti változások azonban sohasem általánosak. A német Gast 'vendég' - Gäste 'vendégek' oppozíció, amely kiszorította a régebbi Gast - Gasti oppozíciót, a jelenségeknek bizonyos, nagyon korlátozott körében volt csak kötelező érvényű (imperatív), de nem vált általános jellegűvé (a mai német nyelvben a többes szám képzésének egyéb típusai is vannak, például Blume 'virág' - Blumen 'virágok'). Míg tehát a nyelv szinkrón tényei nem kötelező érvényűek, addig a diakronikus változások nem általánosak. Ezért SAUSSURE sem ezekben, sem amazokban a jelenségekben nem hajlandó törvényszerűségeket látni.

SAUSSURE, miközben a törvény fogalmát mind a diakróniából, mind a szinkrónia területéről származtatja, egyúttal számos fenntartással is él. Ő itt is a szinkróniának nyújtja az elsőbbség pálmáját. Ez utóbbinak a területén ugyanis "rendet és szabályosságot" lát, ami viszont lehetővé teszi, hogy itt viszonylagos törvényekről beszéljünk, bár e "törvények" nem felelnek meg az igazi társadalmi törvények követelményeinek. Ellenben a nyelv történeti fejlődésében (diakróniájában) még "rend és szabályszerűség" sincsen, s minden alá van vetve egyes véletlen, a nyelv szinkrón rendszerének egyensúlyát fenyegető tényezők hatásának.

SAUSSURE szkepticizmusával és agnoszticizmusával ellentétben a szovjet nyelvészek abból a marxista-leninista tételből indulnak ki, hogy a nyelv fejlődését nem véletlen tényezők hatása, hanem különféle (a hangrendszerben, a szókinésben és a nyelvtanban érvényesülő) törvények - általánosak is, különlegesek is - határozzák meg. Minden nyelv fejlődésének irányát megszabja az új minőség elemei felhalmozó-

dásának és a régi minőség elemei elhalásának törvénye, a szó-
kincs szakadatlan gazdagodásának törvénye, a nyelvtani rend-
szer tökéletesedésének törvénye.

SAUSSURE számízta a nyelvtudományból a törvény fogalmát, de
mint láttuk, mégis elismerte, hogy a szinkronia területén
"rend és szabályszerűség" uralkodik. Minthogy pedig SAUSSURE
szerint a nyelvtudománynak nem az a feladata, hogy elszige-
telt jelenségeket tanulmányozzon (ez a diakróniát jellemzi),
hanem az, hogy a nyelv rendszerét megvilágítsa, ezért minden
nyelvet szinkronikusan kell tanulmányoznunk. A svájci nyelv-
vészek az a felszólítása tehát, hogy a nyelvi jelenségeket
szinkronikusan vizsgáljuk, a nyelvi rendszerre vonatkozó fel-
fogásából következik. És fordítva: az a felhívás, hogy a nyelv-
vi rendszert, ne pedig az egyes nyelvi jelenségeket vizsgál-
juk, óhatatlanul arra készítette SAUSSURET, hogy a szinkroni-
kus nyelvszemléletnek különleges fontosságot tulajdonítson.
A szinkroniáról és a diakroniáról szóló saussure-i tanítás
tehát szétválaszthatatlanul összefügg SAUSSUREnek a nyelvi
rendszerrel kapcsolatos felfogásával, pontosan úgy, ahogyan
a nyelv kialakulásának történetétől elszakított nyelvi rend-
szer fogalma ("rend és szabályszerűség") a szinkronia és dia-
krónia tanához vezetett. Ezért szerintünk téves egyes szovjet
nyelvészeknek az a nézete, hogy SAUSSURE helytelenül járt el,
amikor elkülönítette a szinkroniát a diakroniától, de helyes
álláspontot képviselt a nyelvi rendszerről szóló tanításá-
ban (15). Valójában SAUSSURE elméletének egyik oldala szétsza-
kíthatatlanul összefügg annak másik oldalával, s a szinkró-
nia autonómiájának hangoztatása közvetlenül visszatükröződött
ugyanezen szerzőnek a nyelvi rendszerről kifejtett felfogá-
sában is.

Mint hangsúlyoztuk, a saussure-i rendszer-fogalommal (esze-
rint a nyelv rendszerét egyáltalán nem határozza meg az e-
gész megelőző fejlődés) mindenkor szembe kell állítanunk
egy másik rendszer-fogalmat, amely szerint a nyelv rendsze-
re a nyelv történetéből nő ki, s mintegy része a nyelv sza-
kadatlan történelmi mozgásának és tökéletesedésének. A nyelv-
vi rendszer nem nyelvtani megfeleléseknek és ellentéteknek
mozdulatlan sémája, mint SAUSSURE gondolta. A nyelv rend-
szere nem egyéb, mint a nyelv történetének élő szemtanuja.
A rendszerben minden korban ott érezzük a nyelv történelmi
mozgásának érverését.

Természetesen a nyelv rendszere és története közötti vi-
szonynak ez a felfogása egyáltalán nem zárja ki azt, hogy
bizonyos ellentmondások a nyelv mai aktuális állapota és
történelmi múltja között is lehetnek. Eféle ellentmondások
- a nyelvi fejlődés eredményeként - a nyelv különféle olda-
laiban mutatkozhatnak: hangrendszerében, nyelvtanában, szó-
kincsében, a szó "belső alakjában". A mai orosz nyelv szem-
pontjából a bulavka 'gombostű' szón már nem érezni, hogy a
bulava 'buzogány' szó származéka, s ezért az a deminutiv
jelentés, amely valaha megvolt a bulavka szóban, most tel-
jesen eltűnt. Kétségtelen: e tény közvetlenül összefügg az-

zal, hogy a bulava szó archaikussá vált. Míg tehát történeti szempontból a bulavka a bulava származéka, addig a mai nyelvben a bulavka már nem indít bennünket hasonló képzettársításokra, s nem úgy apperceptáljuk azt, mint -ka kicsinyítő képzővel ellátott szót. SAUSSURE és kiváltképp követői, mint például BALLY (16), hasonló természetű példákkal igyekeztek megindokolni azt a tételt, hogy a nyelv rendszere teljesen el van szigetelve a nyelv történetétől. Valójában persze az efféle példák egészen mást bizonyítanak: azt, hogy a nyelv fejlődésének különféle szakaszai között bizonyos belső ellentmondások tapasztalhatók, hogy az új minőség elemei fokozatosan elhálnak a nyelvben, s közben az új állapot történeti kialakulása során ez az új bizonyos mértékig ellentmondhat a réginek. Az ilyen jelenségek nem arról tanuskodnak, hogy "a nyelv rendszere független a történetétől", mint SAUSSURE gondolta, hanem arról, hogy a nyelv fejlődése dialektikusan megy végbe.

SAUSSURE elméletében tehát a nyelv rendszer-voltáról szóló elmélet összefüggött a szinkronia és a diakronia merev szembenállásáról és összeegyeztethetetlenségéről szóló elmélettel.

Lássuk most közelebbről, miben áll SAUSSUREnek a szinkrón rendszerbeli nyelvi viszonyokról szóló elmélete.

Mint már tudjuk, SAUSSURE azt hitte, hogy a nyelvben végbemenő történeti változások véletlen jellegűek. E véletlen változások azonban felborítják a szinkrón rendszer egyensúlyát, s előidézik az egyik szinkrón állapotból a másikba való átmenetet. De mert SAUSSUREnek meggyőződése volt, hogy a nyelvi változások véletlen jellegűek, ezzel egyszersmind nemcsak tagadta, hogy a nyelvben végbemenő történeti változások törvényszerűek, hanem állította is, hogy a nyelv sohasem halad és sohasem tökéletesedik. "Par opposition à l'idée fausse que nous nous en faisons volontiers - írta SAUSSURE -, la langue n'est pas un mécanisme créé et agencé en vue des concepts à exprimer" (121-2; 92). A nyelvi rendszer nem egyéb, mint "tisza viszonyok" rendszere, s csak az. Semmiféle anyagi dolgot nem fejez ki. Semmilyen jelentéseket nem közvetít. Az emberi gondolkodás csak véletlenül használja fel éppen a nyelvi formát és a nyelvi jeleket, hiszen ugyanúgy felhasználhatna bármilyen egyéb "jeleket" is - taglejtéseket, morzejeleket vagy a tengerészetben alkalmazott zászlójelzéseket (17).

Azt, amit maga SAUSSURE nem mondott el "a tiszta nyelvi viszonyokról" szóló elméletében, sietve elmondták helyette mai strukturalista hívei és a logikai pozitivizmus képviselői. Az ő szájukból megtudjuk, hogy a nyelv és a gondolkodás egyáltalán nem alkot szerves egységet, s hogy amiként lehetséges "tisza gondolkodás" nyelv nélkül, ugyanúgy létezhet nyelv is mint "tisza forma", amelyet semmilyen "gondolat sulya" nem terheli.

WITTGENSTEIN, a logikai pozitivizmus képviselője írja "Tractatus logico-philosophicus" című munkájában: "Ast mondhatom, hogy »ez a foltoska piros«, de ast nem mondhatom, hogy »ez a foltoska hangos«, mert a foltnak természetétől fogva nincsenek hangjai. Hasonlóképpen mondhatom ast, hogy »ez a sajt hangos«, de ast nem, hogy »ez a sajt piros«" (18). WITTGENSTEIN fölveti a kérdést, vajon mi az oka annak, hogy a folt szó összekapcsolható a virágot jelölő szóval, de nem kapcsolható össze a hangot jelölő szóval. Erre a kérdésre a "szófüzés szintaktikai szabályában" keresi a feleletet. Nézete szerint éppen a "szintaktikai szabálynak" kell feltárnia a "folt logikai természetét". Nem az objektív valóság határozza meg tehát a fogalom logikai természetét, s ez az utóbbi - bizonyos mértékben - a kongruencia szintaktikai törvényeit, hanem a szintaktikai szabályok "huzzák" maguk után a logikát, amely a valóságot is posztulálja. Mint minden következő idealista, a logikai pozitivizmus képviselői is teljesen idealista módon vetik föl a filozófia alapkérdését.

Milyen szerepet játszik a nyelv a megismerés folyamatában? Erre a kérdésre CARNAP próbál feleletet adni. Ő szigorúan megkülönbözteti a beszédnek ugynevezett anyagi és formális módusát.

"A beszéd anyagi módusza a tárgyokról, a dolgok helyzetéről, a szavak értelméről, tartalmáról és jelentéséről beszél; a formális módusz viszont csak a lingvisztikai formákhoz tartozik" (19). CARNAP véleménye szerint a filozófust és a nyelvészt csupán a formális módusz érdekelheti. Ugyanakkor, amikor az anyagi móduszban az ítéletek úgy viselkednek, mint ha az objektív világ bizonyos sajátosságairól mondanának valamit, a formális móduszban nem reális dolgokra vonatkoznak, s csak szavakkal van dolgunk. Minthogy pedig a filozófiának - CARNAP meggyőződése szerint - nem kell tisztázni a valóságos világ sajátosságait - annak léte logikailag nem bizonyítható -, ezért a filozófiának nem a tárgyokról szóló ítéleteket ("a beszéd anyagi módusát"), hanem csak a szavakról szóló ítéleteket ("a beszéd formális módusát") kell elemeznie. Ezért az efféle ítélet, mint például ez: "a tény tárgyaknak, lényeknek, dolgoknak az összessége" ("anyagi beszéd-módusz"), a formális beszéd-móduszban (CARNAP szerint a filozófusnak és a nyelvésznek csak ez fontos) így fog hangzani: "az ítélet szimbólumok sora". "Fölteszem - írja CARNAP -, hogy a pozitivisták ezt a tételt védelmezi: »A tárgy érzékelési adatok komplexuma«, a realista pedig ezt vágja rá: »A tárgy atomok komplexuma«. Ekkor se vége - se hossza vitatkozás kezdődik ama álkérdés körül, hogy vajon mi is valójában a tárgy (the pseudo-question of what a thing actually is). Ha a formális beszéd-módusához fordulunk, mindkét tétel összeegyeztethető lesz..., mert a tárgyról szóló ítéletnek egyenértékű szintaktikai mondatná való lefordítására kínálkozó különféle lehetőségek nyilvánvalóan nem egyeztetethetők össze egymással. A pozitivizmus és a realizmus közötti vita nem egyéb, mint állításokról folyó vita, amelyre kizárólag azért kerül sor, mert az anyagi beszéd-móduszt használják" (20).

A logikai pozitivizmus képviselői tehát azt akarják bebizonyítani, hogy a nyelvi absztrakciók semmilyen kapcsolatban sincsenek a reális valósággal. A nyelv "viszonyok tiszta formája", amely bár mentes minden anyagtól, mégis - állítólag - "össze tudja békíteni a materialistákat és az idealistákat". A logikai pozitivizmus képviselői tehát a nyelv segítségével próbálták "harmadik utat" találni a filozófiában, mint ahogyan annak idején a machisták folyamodtak ugyanebből a célból a "tapasztalat" fogalmához. Ismeretes azonban, hogy a filozófiában nincs és nem lehet semmiféle harmadik út: a filozófia vagy materialista, vagy idealista lehet csak. Ugyanezt kell mondanunk a nyelvtudományról és minden egyéb tudományról is.

SAUSSURE-rel és jelenlegi követőivel ellentétben a marxista nyelvtudomány azt tartja, hogy a nyelvi absztrakciók nem csupasz és üres absztrakciók, hanem olyan absztrakciók, amelyek a nyelvnek - ez az egyestől és a konkrétól az általános és az elvont felé haladt - a történeti fejlődése során alakultak ki.

Ebből a szempontból bizonyos párhuzam vonható a nyelvi absztrakciók története és a matematikai absztrakciók története között. Ismeretes, hogy a materialisták - az idealistákat cáfolva - gyakran rámutattak (21) : a "tiszta" matematika kategóriáit nem lehet egyszerűen fejből, apriorikusan, a tapasztalat figyelembe vétele nélkül magyarázni. A matematika azonban, miután az ember reális szükségletei létrehozzák, gyors fejlődésnek indult az egyre bonyolultabb absztrakciók útján. A matematikát ugyanaz a reális valóság kényszerítette erre az utra, amelyet később már nem elégitettek ki a legegyszerűbb számtani műveletek. A felső matematikában olyan tételek keletkeztek, amelyek részben már kezétek ellentmondani az elemi matematika törvényeinek. De ezek a tételek mégis a matematika elemi axiómáiból nőttek ki. Valami hasonló dolog ment végbe a nyelv történetében, a nyelvtan történetében is. A mai elvont és igen bonyolult nyelvtani kategóriák és szófajok valaha sokkal "átlátszóbbak" és egyszerűbbek voltak. Később, a nyelv hosszú-hosszu történeti fejlődése során azonban ezek a kategóriák lassanként elszakadtak eredeti "indítékaiktól", eredeti forrásaiktól, s egyre elvontabb és közvetettebb jelentésűvé váltak. Végül is a mai nyelvekben kialakultak a nyelvtani és a logikai kategóriák között levő, igen bonyolult viszonyok. De ez a bonyolultság ne tévesszen meg senkit, s ne takarja el senki elől azokat a reális történeti gyökereket, amelyekből ezek az absztrakciók kinőttek. A nyelvi absztrakciók nem "üres" és "anyagtalan" viszonyok, miként ezt SAUSSURE követői állítják, hanem olyan absztrakciók, amelyek mintegy magukba szívták az emberi gondolkodás mérhetetlen gazdagságát, azért a gondolkodását, amely mindig és szakadatlanul megtalálja a maga nyelvbéli kifejezését.

SAUSSURE tanítványai manapság gyakran vádolják mesterüket azzal, hogy nem volt következetes "a tiszta nyelvi viszonyok" strukturájának értelmezésében. Elvégre SAUSSURE olykor mégis csak beszélt nyelvi anyagról is. Például HJELMSLEV, miközben "helyre igazítja és továbbfejleszti Saussure-t", azt állítja, hogy a nyelv "tiszta viszony-struktúra", s az alábbi nyelvfogalom mellett kardoskodik: "a nyelv séma, olyan valami, ami ellentmond annak a véletlen (fonetikai, szemantikai stb.) realizációnak, amelyben e séma megjelenik" (22). Mint látjuk, HJELMSLEV valóban fölteszi az i-re a pontot, s azt állítja, hogy a nyelvészt a nyelv hangtani és jelentéstani oldala egyáltalán nem érdekli, minthogy a nyelv "tiszta viszony-rendszer", amely semmiféle anyagi dologgal nincs kapcsolatban. HJELMSLEV szerint a nyelvésznek közömbös, hogy a nyelv milyen formában jelenik meg: a tulajdonképpeni nyelv formájában-e, vagy morzejelek formájában, vagy a nemzetközi tengeri szignalizáció formájában. A nyelvészt - hirdeti HJELMSLEV - nem a nyelvi anyag, hanem a séma kifejezési módja, a szimbólumok, a jelek és a viszonyok "tiszta strukturája" érdekli. Ezért a nyelvésznek, miközben e viszonyokat tanulmányozza, sem leírnia, sem ismernie nem kell "az e viszonyokhoz tartozó elemeket" (23).

Az a veszély tehát, hogy a nyelvet elszakítják a nyelvi anyagtól (ez SAUSSURE-nél nagyon is reális veszély volt), SAUSSURE követőinél tökéletesen zárt skolasztikus elméletté, a gondolkodás nélküli nyelv elméletévé, a nyelvet konvencionális sémának tekintő elméletté vált. Nehéz komolyan bírálnunk HJELMSLEV-nek és a többi hasonszórú mai strukturalistának a "felfogását", annyira tudománytalan és foghíjas ez a "felfogás". A nyelvet a tengerészeti zászlójel-rendszerrel azonosítani annyit jelent, hogy nem értjük azt, ami a nyelvben a legfontosabb, vagyis nem értjük meg a nyelv lényegét, s nem vesszük figyelembe: a nyelv a gondolat közvetlen valósága. Itt a nyelvet, amelyben rendkívül gazdag lehetőségek vannak a gondolatok és az érzések legfinomabb árnyalatainak kifejezésére is, a konvencionális zászlójelek kezdetleges és durva rendszerével tartják egyenlőnek. Arról már nem is beszélünk, hogy ez az elmélet filozófiailag teljesen téves. E "tanítás" nemcsak hogy figyelmen kívül hagyja nyelv és gondolkodás szerves összefüggését, de éppen abból a föltevésből indul ki, hogy a nyelv és a gondolkodás független egymástól. E "tanítás" tehát ellentmond a nyelvi tényeknek, s ezért tudományos szempontból is teljesen elfogadhatatlan.

SAUSSURE különféle követői igyekeztek továbbfejleszteni a svájci nyelvtudós "szociológiai" elméletének egyes oldalait. A legujdonműltbb strukturalisták SAUSSURE-nak a nyelvi viszonyhálózat felfogásában mutatkozó következetlenségeit igyekeznek kiküszöbölni, s mesterük legtévesebb és legelfogadhatatlanabb tételeit fejlesztik tovább. Az ugynevezett funkcionális nyelvészet képviselői pedig, akik szintén szőröstül-

-bőrüktől elfogadják SAUSSURE rendszeresítését, a saussure-i elméletnek egy másik oldalára irányítják figyelmüket. A "funkcionális nyelvészet" hívei - BALLY, SECHERHAÏE, FREI és mások - így tessék föl a kérdést: a szinkroniáról és a diakroniáról szóló elmélet - ugymond - helyesen határolja el a nyelv legfontosabb "területeit", de nem ad választ arra a kérdésre, hogy m i é r t vannak mégis nyelvi változások, m i irányítja a nyelv mozgását erre vagy amarra. A diakronia csupán lerögzít bizonyos nyelvi eltolódásokat, bizonyos átalakulásokat. Ha a nyelvtörténet megállapítja például, hogy a latin pater szónak a franciában a père szó felel meg, ezzel még nincs megmagyarázva, hogy miért ment végbe ez a változás. De még inkább nem magyarázza és nem magyarázhatja meg a mozgást a szinkroniával foglalkozó nyelvész. Az ő feladata csupán az, hogy leírja és osztályozza a nyelvi tényeket és jelenségeket; az a kérdés azonban nem érdekelheti őt, hogy e tények és jelenségek hogyan alakultak ki. De hát akkor ki m a g y a r á z z a m e g a nyelvi jelenségeket? - kérdik joggal a funkcionális nyelvészet atyamesterei.

Nem nehéz kitalálnunk, hogy a funkcionális nyelvészetnek - a saussureizmus eme sajátosan megreformált változatának - alapítói önmagukat tartják hivatottnak e feladat végrehajtására. Már BALLY, a "Cours de linguistique générale" egyik kiadója is számos munkájában megpróbál feleletet adni e kérdésre. Ennek a feladatnak a megoldására vállalkozott HENRI FREI is "La grammaire des fautes" című könyvében. A "funkcionalista nyelvészek" hite szerint a szinkronia elméletének az a gyengéje, hogy nem tárja fel, milyen szükségletek (les besoins) határozzák meg "a nyelv örökös megújulását és mozgását". SAUSSURE nem tárta fel e "szükségleteket". A "funkcionalista nyelvészek" szeretnék azokat meghatározni. Ezeket - mint BALLY és FREI magyarázza - ilyen, a nyelv fejlődését meghatározó "szükségletek" a következők: "a beszédtevékenységek ökonomikus voltának szüksége", "a kifejezésbeli expresszivitás szüksége", "a hasonló jelenségek asszimilációjának szüksége", "a tömörség szüksége", "a jel változatlanosságának szüksége".

Ha a francia nyelv története során - véli FREI - a tous jours 'minden nap' szókapcsolat a toujours 'mindig' határozószóvá vált, e nyelvi változást a "tömör kifejezés szükségével" magyarázhatjuk. Ha viszont ugyanebben a francia nyelvben "tagadó szerkezetként" most kettős, nem pedig egyes tagadást használunk (j e n e sais p a s 'nem tudom' típus), noha a régi nyelvben egyes tagadás is lehetséges volt, akkor itt - ellenkezőleg - egy másik szükséglet hatása érvényesül: "a kifejezésbeli expresszivitás szüksége". FREI, aki SAUSSUREnek egyik legkövetkezetesebb tanítványa, egész könyvét e sajátos "szükségletek" elvére építi. Minden nyelvi jelenséget beskatulyáz e "szükségletek" rubrikáiba. SAUSSURE tanítványa így próbálja "megszilárdítani" mestere pozícióját, s így próbálja az összes nehéz kérdést a deus ex machina elve alapján megoldani. A nyelv történetében ilyen meg ilyen változások mennek végbe. Hogy miért? Igen egyszerű a felelet: itt a "tömör kifejezés szükség-

sége" érvényesül. Ha ellenkező jellegű változás megy végbe? A dolog akkor is igen egyszerű: itt az ellenkező tendencia - "a részletes kifejtés szüksége" - működik ⁽²⁵⁾.

Persze világos, hogy az efféle "magyarázatok" teljesen elfogadhatatlanok. FREI egy ismeretlen helyébe egy másik ismeretlen helyez, s csak azt. Ha igaz, hogy a nyelvek történetét a minden nyelvre érvényes "szükségletek" határozzák meg, akkor miért fejlődnek más és más módon a különféle nyelvek? Mi az oka, hogy ugyanabban a nyelvben egymást kölcsönösen kizáró "szükségletek" érvényesülnek? Arról nem is beszélve, hogy a nyelv fejlődését nem határozhatja meg a "beszédtevékenységek ökonomikusságának szüksége", mert a nyelv fejlődését végső soron a nyelv fokozatos tökéletesedése szabja meg, s ez a gondolkodás fejlődésével és tökéletesedésével, gondolkodásunk egyre gyarapodó és bonyolultabbá váló igényeivel függ össze. Annak a tételnek a tudománytalanságát, amely szerint állítólag minden társadalom fejlődését "az emberi erőfeszítések ökonómiaja" határozza meg, annak idején V.I. LENIN leplezte le.

Az a kísérlet tehát, hogy SAUSSUREnek a szinkroniáról és a diakroniáról kifejtett elméletét "használatóbbá tegyék", szükségképpen teljes kudaroba fulladt. BALLY, SECHERAYE, FREI és mások úgy próbálták módosítani SAUSSUREt, hogy alaptétellel nem bántották. Ahelyett, hogy azt a kérdést tették volna fel, hogyan változnak a nyelv szinkrón jelenségei a nyelvi fejlődés diakronikus törvényeinek hatására, a "funkcionalista nyelvészek" a szinkronia körét túl nem lépve igyekeztek leírni a szinkrón állapotot. A szinkroniában a szinkronia jellegét meghatározó "szükségleteket" keresték. Ezek azonban a nyelv szerkezetéhez képest teljesen külsőlegesnek és véletlennek bizonyultak. Aki arra a kérdésre, hogy miért változik a nyelv szinkrón strukturája, a nyelvtörténetnek és a nyelv kialakulásában és fejlődésében érvényesülő törvényeknek a megkérdezése nélkül akar válaszolni, óhatatlanul teljes kudarca van kárhozottva.

*

SAUSSURE igen nagy hatással volt a mai polgári nyelvészetre ⁽²⁶⁾. E tanítás különféle oldalait nyugaton és Amerikában szakadatlanul továbbfejlesztik, kommentálják, újra meg újra megfogalmazzák. A maga nemében nagyon következetes saussure-i elméletben azonban sok belső ellentmondás is volt. Maga SAUSSURE még nem fordított hátat teljesen a nyelvtörténeti kutatás feladatainak. Sőt, korai munkáiban még védelmezte is az összehasonlító-történeti nyelvészet elveit. Ezért a XX. századi összehasonlító-történeti nyelvészethez számos képviselője vallotta magát SAUSSURE tanítványának. SAUSSURE elméletében, a "Cours de linguistique générale" című művében azonban egy, a nyelvtudományra nagyon veszélyes történetellenes nyelvészélet öltött testet, amelyet azután a mai strukturalizmus hi-

vei részleteiben is továbbfejlesztettek. A saussure-i elméletnek éppen a legreakciósabb részletei voltak a legnagyobb hatással a strukturalistákra. A szinkrónia és a diakrónia éles és metafizikus szétválasztása; a nyelv rendszerét "tisztá viszonyok" sémájának képzelő felfogás; a nyelv anyagi valóságának tagadása; a nyelv történeti mozgástörvényeinek tagadása; a nyelv óvása a "gondolkodás állandó beavatkozásától"; a nyelv és a gondolkodás szétszakithatatlan egységének teljes meg nem értése - ime, ezek a mai saussureizmus legveszélyesebb megnyilvánulásai.

A mai saussureiánusok ellen mégis sokkal nehezebb harcolni, mint a strukturalisták, a szemantikusok és a logikai pozitivizmus képviselői ellen. Míg ugyanis az összes, legutóbb említett irányzatok elméleteinek idealista és reakciós alapjai igen tisztán láthatók, addig a "tisztá" Saussure-hívők "alapelvei" gyakran álcázva, s rendszerint sokkal óvatosabban vannak kifejtve. A mai Saussure-hívők, miközben látszólag a nyelv különleges jellegét védik, gyakran megfélekednek a nyelv és a gondolkodás problémájáról, erről a nagyon fontos problémáról, "nem nyelvészeti" problémának tekintik azt, és a "tisztá nyelvi jelenségek" kutatásának elveit veszik védelmükbe. Ime, ezért kell a szovjet nyelvészeknek mindenképpen és szakadatlanul harcolniuk a mai saussureizmus és ennek minden válfaja és megnyilatkozása ellen.

[Megjelent a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem általános és összehasonlító nyelvészeti tanszékének "Adalékok a nyelvészeti kollégiumokhoz" (Materialü k kurszam jazükozanija) című sorozatában. A broszúra eredeti címe: "Iz isztorii jazükozanija. Szoszszjur i szoszszjuriansztvo". - Izd. MGU. 1954, 32 lap.]

J e g y z e t e k :

1. Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéennes.
2. A. MEILLET, Linguistique historique et linguistique générale, 1938, 2. kötet, 179.
3. Ua. 177. Emlékeztetnünk kell azonban SAUSSURE-nek a litván hangsúlyviszonyokról írt jelentős tanulmányára.
4. Lásd erről: A. SECHÉHAYE, L'école genevoise de linguistique générale, "Indogermanische Forschungen", 1927, XLIV, 217 kk.
5. É. DJURKGEJM [E. DURKHEIM], Szociologija i teorija poznanija [Szociológia és ismeretelmélet]; orosz fordítás a "Novije ideji v sociologii" [Új eszmék a szociológiában] című folyóiratban, 1914, 2. szám, 59. Részletesebben lásd: E. DURKHEIM, Sociologie et philosophie, Paris 1924, 48 kk.
6. FERDINAND DE SAUSSURE, Cours de linguistique générale, Paris 1931, 3. kiadás, 317. Orosz fordítása: F. de Szoszszjur, Kursz obščeszej lingvisztiki, Moszkva 1933, 207. (A továbbiak során a Saussure-idézetek után zárójel között levő számok közül az első a francia eredetinek, a második az orosz fordításnak a lapszámát jelöli).
7. A. A. SAHMATOV, Ocserk szovremennogo ruszszkogo literaturnogo jazsika [A mai orosz irodalmi nyelv. Vázlat.], 1941, 4. kiadás, 59.
8. K. VOSSLER, Sprache als Schöpfung und Entwicklung, Heidelberg 1905, 6 kk.
9. E. DURKHEIM, La sociologie. Megjelent a "La science française" című tanulmánygyűjteményben, Larousse, 1915, 1. kötet, 41. Már DURKHEIM előtt hasonló gondolatokat fejtegetett AUGUSTE COMTE is, aki a mellett kardoskodott, hogy a statikus és a dinamikus szociológia szemben áll egymással.

10. HERMANN PAUL, Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle 1920, 5. kiadás, 20.
11. Hogy viszont az orosz szesztra 'nővér' szó nem hasonlít például a magyar nővér szóhoz, az elsősorban azért van, mert az orosz és a magyar nyelv genealógiailag nem rokona egymásnak.
12. L. BLOOMFIELD, Language, New-York 1933, 145-6. Egyes szovjet nyelvészek, akik teljes egészében elfogadják SAUSSUREnek a nyelvi jel önkényességéről szóló elméletét, K. MARXra hivatkoznak, aki azt írta: "Egy dolog n e v e teljesen külsőséges viszonyban áll természetéhez. Semmit sem tudok egy emberről, ha tudom, hogy egy embert Jakabnak hívnak. Ugyanigy a font, tallér, frank, dukát stb. p é n z n e v e k ben az értékviszony minden nyoma eltűnik" (MARX KÁROLY, A tőke, Budapest 1949, I. kötet, III). Ezt a megállapítást gyakran idézik, de nem teljesen, s ezáltal meghamisítják annak értelmét. Nem szabad elfelejtenünk, hogy 1) K. MARX tulajdonnévre (Jakab), nem pedig közfőnévre hoz példát, és hogy 2) a pénznevekkel kapcsolatos összehasonlításban K. MARX nem azt mondja, hogy az értékviszonynak semmilyen nyoma nincs, hanem csak azt, hogy annak minden nyoma e l t ű n i k . Kétségtelen, hogy a "nyelvi jel" problémája nagyon bonyolult, s nagy szükség volna rá, hogy külön is tüzetesen elemeztessék, de az az irány, amelyben SAUSSURE kereste e probléma megoldását, számunkra semmiképpen sem fogadható el.

Véleményünk szerint a "nyelvi jel" rendszerint csak alacsonyabb formáiban (ezek: a hangok, részben a morfémák) nem motivált, magasabb formáiban (szavak) viszont mindig motiváltságra törekszik. Érdemes megjegyeznünk, hogy azok a külföldi nyelvészek, akiknek szívében fekszik az összehasonlító-történeti nyelvtudomány sorsa, bírálják - ha nem is következetesen - a nyelvi jel önkényességéről szóló tételt. Vö. például: E. BENVENISTE, Nature du signe linguistique. "Acta Linguistica", 1939, I. kötet, 23 kk.

13. L. HJELMSLEV, La catégorie des cas. Etude de grammaire générale, Koppenhága, I. kötet (1935), 2. kötet (1937).
14. Vö. BRØNDALnak, a neves strukturalistának ezzel az állításával: "Az ítélet belső lényege mindig és mindenütt önmagával egyenlő, egyetemes érvényű és változatlan marad, mint az egyetemes és nem változó emberi gondolkodás tartozéka" (V. BRØNDAL, Essais de linguistique générale, 1943, 4).
15. Programma kursza obscsego jazükoznanija [Az általános nyelvészet c. kollégium tantervel], 1952, 8.

16. CH. BALLY, *Traité de stylistique française*, Paris - Heidelberg 1909, 1. kötet, 31 kk.
17. Ezzel kapcsolatban nem lehet nem hibásnak minősítenünk azt, hogy egyes szovjet nyelvészek igyekeznek a szavakat és jelentésüket elkülöníteni ama fogalmaktól, amelyeket kifejeznek. A szó jelentése természetesen egyáltalán nem azonos a fogalommal, amelyet a szó segítségével fejezünk ki, ezért képtelenség meghatározni a szó jelentését, ha nem vesszük figyelembe a szó és a fogalom kölcsönhatását. Egyes szovjet nyelvészek pedig, bár hangoztatni hangoztatják, hogy a szó összefügg a fogalommal, ezt javasolják: amikor "a szavakat jellemezzük és meghatározzuk, ne törődjünk a fogalmakkal!" (lásd például N.A. JANKO-TRINYICKAJA cikkét: *O granicah osnovnogo szlovarnogo fonda v szlovarnom szosztave jazüka* [Az alapszókinccs határai a nyelv szóképzésében], "Voproszú jazükoznanija", 1953/3, 134).
18. WITTGENSTEIN, *Tractatus logico-philosophicus*, London 1922, 6. fejezet, 54.
19. R. CARNAP, *Unity of Science*, London, é.n., 3.
20. R. CARNAP, *The Logical Syntax of Language*, London 1937, 301-3.
21. Lásd például: ENGELS, *Anti-Dühring*, Budapest 1950, 39.
22. "Acta Linguistica", VI. kötet, Koppenhága 1950-1951, 61.
23. Ua. 63.
24. Egyebek között és különösen "Le langage et la vie" című könyvében (1. kiadás: 1913, 4. kiadás: 1950).
25. HENRI FREI, *La grammaire des fautes, Introduction à la linguistique fonctionnelle*, Paris 1929, 25 kk. (Vö. FREI e kötetének fejezetcímeivel: "az asszimiláció szükségé", "a differenciáció szükségé", "a tömörség szükségé", "a változatlanóság szükségé", "az expresszivitás szükségé" stb.)
26. Lásd például: R. WELLS, *Saussure's System of Linguistics, "Word"*, *Journal of the Linguistic Circle of New York*, 1947, 3. kötet, 1-2. szám, 1 kk. - 1941-től kezdve Svájcban (Genfben) külön folyóirat jelenik meg SAUSSURE eszméinek népszerűsítésére: "Cahiers Ferdinand de Saussure publiés par la Société genevoise de linguistique".